

Vrouwen gezocht

De sociaal-economische positie van vrouwen in de culturele sector

Ineke van Hamersveld In de cultuursector zijn vrouwen al jaren in de meerderheid, en ze doen in opleiding niet onder voor mannen. Integendeel. Toch is hun positie op de culturele arbeidsmarkt nog steeds achtergesteld bij die van mannen.¹

Vrouwen in de culturele sector hebben geen extra aandacht meer nodig, stelt het ministerie van OCenW in zijn meest recente emancipatienota *Een kristal van kansen*. Hun positie is minder zorgwekkend dan was aangenomen. Reden voor het ministerie om het voornemen positieve actie in de subsidievoorwaarden voor culturele instellingen te laten opnemen, te bestempelen als een te zware en ongewenste maatregel (OCenW 1998, 36). De cijfers wijzen echter uit dat de positie van vrouwen in de culturele sector niet zo rooskleurig is als het ministerie veronderstelt.

De emancipatie is nog niet af

Wie de positie van vrouwen anno 2000 vergelijkt met dertig jaar geleden, moet vaststellen dat er veel in hun voordeel is veranderd. Discriminatie op basis van sekse is uit de wet- en regelgeving verdwenen. De voorheen dominante opvatting dat vrouwen hun bestemming vinden in

opvoeding en huishouding heeft sterk aan kracht ingeboet. Vrouwen hebben geen achterstand meer in onderwijsdeelname en -niveau. En tot slot is hun arbeidsparticipatie toegenomen (SCP 1998).

Voor een belangrijk deel hebben vrouwen zelf die wijzigingen bewerkstelligd, aldus het SCP, Sociaal en Cultureel Planbureau. Het SCP constateert dat de Nederlandse samenleving zich in die dertig jaar in sociaal-cultureel opzicht sterk heeft gemoderniseerd, juist mede dankzij de vrouwenemancipatie. Het bureau baseert die uitspraak op de enorme toename van vrouwen in het onderwijs, waardoor zij zich een gelijke uitgangspositie op de arbeidsmarkt hebben verworven (SCP/VUGA 1994).

De gelijke uitgangspositie voor vrouwen heeft echter niet tot de verwachte rolsymmetrie geleid - ook niet in de culturele sector. Er is sprake van seksesegregatie in het onderwijs en op de arbeidsmarkt.²

Vrouwen hebben ook weinig macht: zij zijn ondervertegenwoordigd in invloedrijke posities. Zij verdienen in het algemeen minder geld omdat zij dikwijls in deeltijd werken en zij beroepen kiezen die minder worden betaald vanwege hun lagere sociale status. Tot slot hebben zij minder rechten opgebouwd op het gebied van de sociale zekerheid en het aanvullend pensioen (SCP 1998, 213-216).

Dit artikel concentreert zich op de arbeidsmarkt in de culturele sector en in het kielzog daarvan op emancipatiebeleid dat er mede op is gericht om de positie van vrouwen op die markt te verbeteren. Daarvoor is het nodig eerst iets te zeggen over de positie van vrouwen in het hoger beroeps- en wetenschappelijk onderwijs. Veel vrouwen die in de culturele sector werkzaam zijn, hebben zich immers binnen een tak van het hoger beroepsonderwijs, het kunstvakonderwijs, bekwaamd, bijvoorbeeld als kunstenares, actrice of muziekdocente. Een ander deel is afkomstig uit het wetenschappelijk onderwijs en heeft een reguliere opleiding binnen de geesteswetenschappen voltooid, zoals kunstgeschiedenis of een taal, of een van de opleidingen op het gebied van kunstbeleid en -management. Alle genoemde universitaire opleidingen vallen binnen het onderwijsgebied Taal en cultuur.

Om de stelling te onderbouwen dat vrouwen in de culturele sector wel degelijk extra aandacht verdienen, is recent onderzoeksmateriaal gebruikt; verschillende tabellen zijn gebaseerd op eigen calculaties van cijferreeksen uit de afgelopen jaren voor de Kunstenmonitor, een regelmatig terugkerend onderzoek onder alumni van het kunstvakonderwijs, zo'n anderhalf tot twee jaar na hun afstuderen. Voor vrouwen in de culturele sector zijn deze gegevens nog niet eerder op een rij gezet. Om reliëf te geven aan ontwikkelingen in de de culturele sector worden deze, waar mogelijk en

relevant, afgezet tegen ontwikkelingen binnen andere studierichtingen en op andere maatschappelijke terreinen.

Onderwijs als spiegel

Vrouwen in de culturele sector zijn vaak beter opgeleid dan hun mannelijke collega's, is een veelgehoorde uitspraak. Of vrouwen hoger zijn opgeleid is uit bestaand onderzoek (nog) niet op te maken, wel dat zij hoog zijn opgeleid, al jaren.

Aan het einde van de jaren zestig bestaan er nog aanzienlijke verschillen tussen de seksen in de onderwijsdeelname: het percentage vrouwen bedraagt nog niet de helft van het percentage mannen. Vanaf de vroege jaren zeventig komt daar verandering in (SCP 1998). Vrouwen beginnen, geïnspireerd door de tweede feministische golf, aan een inhaalmanoeuvre. De spectaculaire groei van het hoger beroepsonderwijs, die voortduurt tot begin jaren negentig, is dan ook vooral te danken aan de deelname van vrouwen. Momenteel volgen vrouwen gemiddeld vaker een studie in het hbo dan mannen: 55 respectievelijk 45 procent (tabel 1).

De ontwikkelingen binnen het kunstvakonderwijs spiegelen die van het hele hbo.

Sommige kunstvakopleidingen, zoals opleidingen tot autonoom beeldend kunstenaar, hebben hun leerlingenaantallen in de afgelopen dertig jaar zien vervier- of vervijfvoudigen. Ook hier is een grote toename van het aantal vrouwen: tussen 1975 en 1985 zijn de rollen getalmatig gezien volledig omgedraaid, in elk geval binnen het beeldende kunstvakonderwijs. Sinds die tijd vormen vrouwelijke studenten blijvend de meerderheid (Van Hamersveld 1998), behalve in de muziek. Dit is de enige kunstvorm waarin mannen domineren. Vrouwen maken echter weer het merendeel uit van de opleiding tot muziekdocent. In de jaren negentig consolideert de studentenstroom zich. Momenteel is 55 procent van alle studenten in het kunstvakonderwijs vrouw en 45 procent man (tabel 2).

Het wetenschappelijk onderwijs op zijn beurt toont in grote lijnen hetzelfde beeld als het hoger beroepsonderwijs, al trekt dit type onderwijs in zijn algemeenheid minder studenten dan het hbo. Mannen vormen nog steeds een lichte meerderheid: 53 procent tegenover 47 procent vrouwen (tabel 3). Daarmee komt het totaal aantal vrouwen dat een hogere beroeps- of wetenschappelijke opleiding volgt op 52 procent en overstijgt daarmee het aantal mannen: 48 procent.

Alhoewel vrouwen een hooggekwalificeerde opleiding volgen, blijft het seksspecifieke keuzepatroon intact. Zij kiezen, in het algemeen, voor dienstverlenende beroepen, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, de sociaal-pedagogische hulpverlening of het onderwijs binnen het hbo, met gedrags- en maatschappijwetenschappen, taal en cultuur of gezondheidswetenschappen als pendant in het wetenschappelijk onderwijs. Mannen daarentegen kiezen voor technisch, economisch en agrarisch onderwijs in het hbo en techniek, economie en natuurwetenschappen in het wetenschappelijk onderwijs (tabellen 1 en 3).

Het kunstvakonderwijs demonstreert hetzelfde mechanisme als de rest van het hoger beroepsonderwijs (tabel 2). Studierichtingen als mode en textiel, maar ook docentenopleidingen worden nog steeds voor meer dan driekwart gedragen door vrouwen (Van Hamersveld 1998). Toch zijn er ook kleine verschuivingen: vrouwen laten zich meer gelden in richtingen die voorheen gedomineerd werden door mannen, zoals film en video, televisievormgeving en fotografie.

Binnen het universitaire onderwijsgebied Taal en cultuur manifesteert zich eveneens een overweldigende meerderheid vrouwen, met uitzondering van het vak geschiedenis: daarin vormen zij een lichte minderheid (tabel 4).

Het aantal telt

Als de meerderheid van het aantal studenten in het hoger beroeps- of wetenschappelijk onderwijs vrouw is, in sommige gevallen al bijna twee decennia, mag men veronderstellen dat die cijfers weerklinken in de arbeidsmarktparticipatie. Dat is echter niet het geval. Om dat duidelijk te maken wordt ingezoomd op de algemene arbeidsmarktpositie van vrouwen, en vervolgens op de positie van vrouwen in de culturele sector, met bijzondere aandacht voor kunstenaressen en voor de positie van vrouwen in de wetenschap.

Van alle vrouwen tussen 15 en 64 jaar werkt in 1997 slechts 47 procent, van alle mannen in diezelfde leeftijdscategorie werkt 74 procent (SCP 1998, 222). Eind 1998 is ongeveer 1,5 procent van de totale werkende bevolking werkzaam in de culturele sector. Dit impliceert dat ruim 91.000 mensen hun hoofdberoep in de culturele sector hebben. Daarvan is 44 procent vrouw en 56 procent man (tabel 5).

Het aandeel vrouwen in deze sector groeit in het zelfde tempo als het aantal mannen. Het aantal vrouwen in andere sectoren van de economie groeit in de bekeken periode echter juist sneller dan het aantal mannen. De geïndexeerde groei³ van het aantal banen in de culturele sector komt wel overeen met de groei in de algemene economie. Conclusie: het aandeel van vrouwen op de culturele arbeidsmarkt blijft achter bij de verwachtingen.

Al sinds het begin van de jaren negentig zijn er onderzoeken naar de arbeidsmarktpositie van kunstenaars, in het bijzonder van beeldend kunstenaars. Daarnaast zijn er Kunstmonitoren voor alumni van het kunstvakonderwijs. Zij komen voort uit de behoefte aan inzicht in de economische positie van kunstenaars en/of hun loopbaanontwikkeling: kunnen zij bijvoorbeeld economisch onafhankelijk zijn? Om die reden is concrete

informatie nodig over hun uitgaven en inkomsten. Op verzoek van het ministerie van Cultuur heeft de Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam (SEO) daarom een panelonderzoek voor beeldend kunstenaars opgezet.⁴ In 1994 bedraagt het percentage vrouwen aan de arbeidsmarkt 42 procent. In 1995 is dat gestegen tot 43 procent, in 1996 tot 46 procent en in 1997 is het weer gedaald tot 44 procent (Brouwer, Hopstaken en Meulenbeek 1994; Hopstaken en Meulenbeek 1996; Meulenbeek, Poot en Rengers 1998; Brouwer en Poot 1999). Uit tabel 2 komt echter naar voren dat 66 procent van de afgestudeerden in het studiejaar 1995/1996 vrouwelijk is. Hoe is het verhoudingsgewijs lage deelnamepercentage van 44 in 1997 dan te verklaren? In het panel voor 1997 is een oververtegenwoordiging van kunstenaars met 10 jaar of meer beroepservaring, kunstenaars dus die in 1983 of eerder zijn begonnen. Maar ook in 1982/83 bestaat al 54 procent van het totaal aantal studenten in het beeldende kunstvakonderwijs uit vrouwen (Van Hamersveld 1998).

Een andere dwarsdoorsnede, met kunstenaars uit het overheids- en particuliere circuit, is in 1993 gemaakt van de leden van de Vakgroep Beeldend, in opdracht van de toenmalige Kunstbond FNV, nu FNV KIEM. In het ledenbestand (ruim 2200) is de vrouw-manverhouding voor leden boven de 35 jaar ongeveer gelijk: 48 procent vrouwen en 52 procent mannen. Bij leden onder de 35 komen opvallend veel meer vrouwen voor: 62 procent (Rengers 1994).

Wat is er aan de hand? Minder vrouwen dan verwacht oefenen hun beroep van beeldend kunstenaar uit, zeker als het gaat om vrouwen met een langere beroepspraktijk. Het lijkt erop dat veel vrouwen tussen het afstuderen en een jaar of tien beroepservaring hun artistieke ambities aan de wilgen hangen (zie ook Van Hamersveld 1998 en Scherke 2000, elders in dit

nummer). Wellicht beschikken zij over een grote mate van realiteitszin en houden zij liever op dan dat zij doorgaan met een beroep dat wel status maar niet altijd brood op de plank brengt. Het is dan ook de vraag wat de jonge kunstenaressen uit het onderzoek van Rengers over tien jaar voor werk doen.

Vrouwen die na hun afstuderen kiezen voor een loopbaan in de wetenschappelijke wereld worden ook in dat domein van maatschappelijke activiteit geconfronteerd met een ondervertegenwoordiging. Uit de tabellen 3 en 4 komt naar voren dat vrouwen, zeker in het onderwijsgebied Taal en cultuur, veel vaker dan mannen een universitaire studie volgen en voltooien, maar hun doorstroom naar hogere functies stagneert. Over die stroom zijn slechts algemene gegevens bekend, die de totale wetenschapsbeoefening aan universiteiten betreffen. Slechts 33 procent van de assistenten in opleiding is vrouw, 18 procent van de universitair docenten, 7 procent van de universitair hoofddocenten (een seniorpositie) en 4,8 procent van hoogleraren (NWO 1998, 1).

Glazen plafonds

Naast de relatieve ondervertegenwoordiging van vrouwen in de culturele sector, moet geconstateerd worden dat hun hoge kwalificaties zich niet navenant in hoge posities vertalen.

Bij veel instellingen is de instroom van vrouwen wel op gang gekomen, maar stromen vrouwen niet door naar leidinggevende functies. Omdat het niet zo gemakkelijk is aan te geven waar dat aan ligt, spreekt men van een glazen plafond. Deze metafoor geeft aan dat er in veel organisaties een onzichtbare barrière bestaat die deze doorstroming verhindert (Olde en Slinkman 1999, 3).

In de culturele sector wordt dat glazen plafond bijvoorbeeld zichtbaar als gekeken

wordt naar de ledenlijst van de Vereniging van Nederlandse Toneelgezelschappen. Slechts 18 procent van de artistiek directeuren is vrouw, tegenover 38 procent van de algemeen (financieel) directeuren. Er zijn ook directeuren die hun baan delen: van de artistiek directeuren is dat 6 procent, van de algemeen (zakelijk) directeuren 2 procent (Struyk en Rengers 2000).

Een vergelijkbaar gegeven doet zich voor onder directeuren en adjunctdirecteuren van kunstmusea. In 1996/1997 is 31 procent van de (adjunct)directeuren van de 20 belangrijkste kunstmusea vrouw. Het percentage vrouwelijke (adjunct)directeuren van de 8 belangrijkste kunstmusea die een internationale uitstraling hebben, bedraagt slechts 12,5 procent (eigen calculaties, gebaseerd op gegevens uit de *Nederlandse Museumgids*).

Wat zijn daarvan de oorzaken? Een belangrijke reden is dat het beroep van manager altijd is gezien als een mannenberoep met eigen eisen en spelregels. Deze komen tot uitdrukking in de organisatiecultuur (Olde en Slinkman 1999, 34). Deze organisatiecultuur verhindert het vrouwen bijvoorbeeld om in deeltijd te werken, omdat hij voor mensen in hogere posities een permanente beschikbaarheid vereist.

De reden waarom vrouwen doorgaans voor een deeltijdbaan kiezen (minder dan 35 uur per week) hangt samen met de wens hun loopbaan te combineren met zorgtaken, zoals de opvoeding van kinderen, mantelzorg en dergelijke. Meer vrouwen dan mannen maken die keuze; het percentage deeltijdwerk voor vrouwen bedraagt in 1998 dan ook 58 procent; slechts 10 procent van de mannen werkt in deeltijd (SCP 1998, 222). Deeltijdwerk laat zich beter combineren met een op de inhoud van de professe gerichte loopbaan dan met een managementfunctie. Vrouwen volgen dus een andere loopbaanstrategie. Niet carrièregericht, dat wil zeggen zo snel mogelijk een zo hoog

mogelijke leidinggevende positie bereiken, maar werkinhoudelijk gericht (Olde en Slinke 1999, 35-36). Vanuit dat perspectief gezien wordt duidelijk hoe belangrijk bepaalde randvoorwaarden zijn, zoals de mogelijkheid gebruik te maken van adequate en betaalbare kinderopvang.

Scherpe indicaties

De andere loopbaanstrategie van vrouwen houdt het glazen plafond (mede) in stand en verklaart ook voor een deel het gegeven dat de hoge kwalificaties van vrouwen zich niet vertalen in hoge salarissen. Salarissen geven scherpe indicaties van de feitelijke sociale en economische positie van vrouwen op de arbeidsmarkt.

Uit de tabellen 6 en 7 blijkt bijvoorbeeld dat alle vrouwen die een hogere beroepsopleiding hebben gevolgd - ook de vrouwen uit het kunstvakonderwijs - minder verdienen dan hun mannelijke collega's, zowel per maand als per uur. De verschillen tussen de maandsalarissen zijn groter dan die tussen de uurlonen. De maandsalarissen weerspiegelen namelijk het geven dat meer mannen dan vrouwen een fulltimebaan hebben. Dat geldt voor 40 procent van de vrouwen tegenover 49 procent van de mannen die kunstvakonderwijs hebben gevolgd. Het percentage vrouwen dat een vast contract heeft bedraagt 44; van de mannen heeft 57 procent dat. De tabel geeft de arbeidsmarkt-situatie weer ongeveer anderhalf jaar na voltooiing van de studie, dat wil zeggen 1999/2000. Onderzoek naar de afgestudeerden uit het kunstvakonderwijs in studiejaar 1994/1995 bevestigt dat vrouwen minder vaak betaald werk hebben dan mannen en vaker onbetaald (tabel 8). Vrouwen die een opleiding binnen het kunstvakonderwijs hebben gevolgd verdienen gemiddeld 21 procent minder dan hun mannelijke collega's, dat is f 689,- per maand.

Emancipatiebeleid gaat voort

Uit voorgaande gegevens blijkt dat de centrale vragen in het huidige emancipatiebeleid - wie heeft macht en hoe werkt hij - aan het begin van de eenentwintigste eeuw nog uiterst relevant en actueel zijn. Binnen het beleid is arbeid, betaald en onbetaald, een belangrijk issue. Het is dus niet verwonderlijk dat ook in de jongste emancipatienota van het ministerie van Sociale Zaken, eindverantwoordelijk voor het emancipatiebeleid, opnieuw een hoofdrol is weggelegd voor arbeid en zorg (SZW 2000). De nota, die op 29 maart 2000 is aangeboden aan de Tweede Kamer, bevat trends, analyses en beleidsvoorstellen. In de volgende ronde wordt de nota voor commentaar voorgelegd aan adviesraden, zoals de Onderwijsraad en de Sociaal-Economische Raad⁵, en aan maatschappelijke groeperingen. Als reden wordt daarvoor opgegeven dat men het beleid wil stoelen op een breed draagvlak. Net als in het cultuurbeleid wordt daarbij speciale aandacht gevraagd voor allochtonen (vrouwen) en jongeren (meisjes). Op basis van het commentaar zullen concrete actieplannen worden opgesteld die moeten leiden tot een later te verschijnen meerjarenbeleidsplan voor emancipatie. De Raad voor Cultuur ontbreekt in de rij van adviesraden die wordt opgesomd.

In de nota, *Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid*, wordt gesteld dat nog een te gering aantal vrouwen economisch zelfstandig is. Om een van de oorzaken daarvoor weg te nemen - problemen van vrouwen (en mannen) werk en privéleven te combineren - worden verschillende maatregelen geïntroduceerd of geïntensiveerd. Hiervoor wordt in principe zo'n 60 miljoen gulden uitgetrokken. Gedacht kan worden aan uitbreiding van het aantal kinderopvangplaatsen, een betere ouderschapsverlofregeling en wet- en regelgeving op het gebied van arbeidstijden. Zo treedt op 1 juli 2000 de Wet

aanpassing arbeidsduur in werking. Deze wet loopt vooruit op de Wet arbeid en zorg en heeft eveneens tot doel de economische zelfstandigheid van vrouwen te helpen bevorderen.

Naast arbeid en zorg vormen macht en besluitvorming een tweede pijler van de nieuwe emancipatienota. Niet voor niets zijn beide pijlers al jaren klassiek, vanwege hun enorme belang voor het emancipatieproces en al jaren behoren zij tot de speerpunten van het beleid. Het kabinet heeft zich voorgenomen zich via onderzoek, subsidies en het stimuleren van informatie-uitwisseling actief in te zetten voor de evenredige vertegenwoordiging van vrouwen in topfuncties (SZW 2000). De nieuwe voornemens moeten de barrières wegnemen waar vrouwen in hun arbeidzame leven tegenaan lopen.

Mainstreaming

In de nota *Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid* gaat het om hoofdlijnen, om grootste algemene delers. Vrouwen in de culturele sector worden er als groep dan ook niet uitgelicht, de Raad voor Cultuur hoeft om die reden niet om advies te worden gevraagd. Dat hangt onder meer samen met het gegeven dat het emancipatiebeleid al sinds 1992 facetbeleid is. Dit beleid veronderstelt dat het facet emancipatie wordt opgenomen in het algemene beleid van de afzonderlijke ministeries, een vorm van integrale beleidsvoering die wordt aangeduid met de term *mainstreaming*. Elk ministerie implementeert dus het algemene emancipatiebeleid voor zijn eigen beleidsterreinen.

Het emancipatiebeleid van de culturele sector vloeit voort uit de nota *Emancipatie in het WVC-beleid* uit 1991, geschreven onder verantwoordelijkheid van toenmalig Cultuurminister Hedy d'Ancona. Als het belangrijkste instrument om op termijn de

ondervertegenwoordiging van vrouwen in de beroepspraktijk tegen te gaan, noemt ze positieve actie, net als voor haar voorgangers.⁶ Als vrouwen toegang krijgen tot sleutelposities, zo luidt de redenering, blijft hun talent niet onbenut en leidt dat op den duur tot gelijkwaardigheid. Positieve actie zou kunnen worden ingezet bij de samenstelling van externe adviesorganen van de overheid. Bovendien, en dat is cruciaal, wil D'Ancona nagaan of het mogelijk en wenselijk is positieve actie op te nemen in de subsidievoorwaarden van culturele instellingen (Van Hamersveld 1998, 214-215).

De doelgroep van dit emancipatiebeleid wordt in hoofdzaak gevormd door de cultuurproducenten; andere vrouwen in de culturele sector zoals pr-medewerksters, redacteurs, managers of directeuren van kunstinstellingen, worden buiten beschouwing gelaten.

Cultuur geschrapt

In 1994 is de sector cultuur overgeheveld van het ministerie van Welzijn en Volkgezondheid naar het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. In de eerste emancipatienota van het nieuwe ministerie van OCenW, *Een kristal van kansen* (1998), speelt cultuur geen rol van betekenis. Vrijwel alle aandacht gaat uit naar onderwijs en wetenschappen. Om 'de bijdrage van cultuur aan emancipatie tastbaar te maken', zijn wel (gemanipuleerde) foto's van Nederlandse kunstenaars in een zelfstandig beeldverhaal opgenomen.

In de bijlagen wordt aangegeven dat het ministerie van WVC een financiële bijdrage leverde aan het onderzoek van psychologe Titia Top naar loopbaanontwikkelingen van vrouwen en mannen (Top 1993). Zij volgde een groep kunstenaars vlak voor en anderhalf à twee jaar na hun afstuderen⁷. Volgens *Een kristal van kansen* schrijft Top het verschil in waardering niet toe aan verschillen in kwaliteitsoordelen over hun werk. Loopbaansucces en -satisfactie

hangen eerder af van welbevinden en zelfvertrouwen en gunstige sociale condities, aldus de nota.

Onder verwijzing naar een met financiële steun van WVC gedaan onderzoek naar vrouwen in de media, een congres over dat onderwerp en de blijvende subsidiëring van het NOS-Bureau Beeldvorming, besluit de nota dat het met de positie van vrouwen in de cultuursector wel meevalt (OCenW 1998, 35-37). In deel 2, die een agenda voor de jaren 1998-2002 bevat, wordt cultuur uitsluitend nog in verband gebracht met de subsidiëring van het NOS-Bureau Beeldvorming m/v en de dan jonge instelling Axis m/v, Bureau voor de Kunsten. Beide instellingen houden zich bezig met het doorbreken van stereotype beeldvorming over vrouwen en mannen. Axis wordt zelfs uit een apart emancipatiebudget gefinancierd. Echter, 'in bepaalde gevallen kan een emancipatie-effectrapportage gedaan worden bij voorgenomen beleid'.

Het totale budget voor emancipatie in onderwijs en wetenschappen bedraagt 11 miljoen; het aparte emancipatiebudget voor de cultuursector bedraagt f 375.000,- (OCenW 1998, 42-43).

Een lastige sector

Gezien het belang dat het ministerie van SZW hecht aan voortschrijdende emancipatie, geschraagd door intensief beleid waarin onderzoek, subsidies en informatie-uitwisseling als instrumenten worden ingezet, is de conclusie van het ministerie van OCenW op zijn minst verrassend te noemen. Het ministerie heeft een lange geschiedenis op het gebied van emancipatie in onderwijs en wetenschap en het heeft er alles van weg dat men niet weet wat men met dat volkomen andere en ongrijpbare beleidsterrein cultuur aan moet.

Het ministerie van OCenW is niet het enige

Cultuurministerie dat problemen heeft met de implementatie van emancipatiebeleid voor de cultuursector. In de nota van WVC-minister D'Ancona staat zelfs letterlijk te lezen: 'De mogelijkheden van de overheid, in het bijzonder van de minister van cultuur, om bepaalde ontwikkelingen daadwerkelijk te beïnvloeden, zijn beperkt' (Van Hamersveld 1998, 218).

Zodra men de gedachte loslaat dat emancipatiebeleid overwegend bestemd is voor de cultuurproducenten, worden de mogelijkheden aanzienlijk verruimd. Dan kunnen de algemene maatregelen die het ministerie van SZW voorstelt, ook worden vertaald voor andere delen van de culturele sector, in het bijzonder de instellingen. Die vertaalslag wordt al wel gemaakt voor vrouwen in het onderwijs en de wetenschap. Het beleid dat het Cultuurministerie zou moeten voeren, ligt net als bij onderwijs en wetenschap meer op het vlak van maatregelen en onderzoek, dan op het vlak van subsidiëring.

Investeren in talent en toekomst

Voor de sectoren onderwijs en wetenschap is bijvoorbeeld al beleid ontwikkeld. Zo heeft het ministerie van OCenW de onderwijsinstellingen in 1997 via de Wet Evenredige Vertegenwoordiging verplicht elke vier jaar streefcijfers op te stellen voor het aandeel vrouwen in de hoogste functies. Zij moeten tevens aangeven hoe deze bereikt kunnen worden en aan het einde van die vier jaar de balans opmaken. Aan de wet zijn geen sancties verbonden, niet in stimulerende noch in bestraffende zin. In de nota *Een kristal van kansen* is verbetering van de positie van vrouwelijke docenten en leidinggevenden een van de speerpunten.

Om de doorstroom van universitair docent naar universitair hoofddocent te vergemakkelijken heeft de minister toegezegd met ingang van 1999 een tijdelijke stimuleringsfonds te ondersteunen.⁸ Deze ondersteuning bedraagt

tot 0,5 miljoen in 2002; de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek die de tweede geldstroom beheert, reserveert eveneens een jaarlijks oplopend bedrag - 1,5 miljoen in 2002 - voor dit fonds (Timmerhuis en Bringmann 1999). Op langere termijn komt hierdoor ook een groter contingent getalenteerde onderzoeksters beschikbaar voor hoogleraars- en bestuursfuncties. Onderzoekers kunnen zowel vrouw als man zijn (sic!).

Alhoewel onderzoek een door beleidsmakers frequent gehanteerd instrument is, ook op het gebied van emancipatie, is onderzoek over emancipatie in de cultuursector uitzonderlijk. Onderzoek kan ook hier goed dienen om beleid voor te bereiden. Een paar opties. Onderzoek ten dienste van onderwijs en wetenschap zou zich kunnen richten op de redenen die studenten opgeven voor hun (seksespecifieke) keuze-patroon binnen het kunstvakonderwijs en het onderwijsgebied Taal en cultuur. Dergelijk onderzoek zou inzichten kunnen verschaffen die gebruikt kunnen worden om het onderwijs-traject voor en binnen het hoger en wetenschappelijk onderwijs nog adequater te beïnvloeden. De hardnekkige verschillen in studiekeuzen verklaren immers voor een belangrijk deel de seksesegregatie op de arbeidsmarkt (SCP 1998, 218).

Ander voorbeeld. Het ministerie van SZW hecht grote waarde aan monitoring om ontwikkelingen op emancipatiegebied over langere periodes nauwkeurig in kaart te kunnen brengen. Ook voor de culturele sector zou met een dergelijk instrument kunnen worden gewerkt. Het is daarbij wel van belang duidelijk onderscheid te maken naar vrouwen die hun hoofdinkomsten uit creatief werk halen, vrouwen die werkzaam zijn bij culturele instellingen, vrouwen in onderwijs (kunstvakonderwijs en Taal en Cultuur) en wetenschap en tot slot vrouwen die werkzaam

zijn in het openbaar bestuur. Voor vrouwen met een artistiek beroep geldt bovendien nog meer dan voor de andere groepen dat rekening moet worden gehouden met de zeer eigen dynamiek van de culturele arbeidsmarkt. Een van de kenmerken van de artistieke markt is dat de werkenden vaak verschillende banen tegelijk hebben, zowel binnen als buiten de culturele sector. Een ander kenmerk is de zeer scheve inkomensverdeling tussen de verschillende beroepsbeoefenaren. Daarnaast verrichten sommige kunstenaars hun werk in loondienst, anderen juist als kleine zelfstandigen (Langenberg 1999, 36-40).

Om vast te kunnen stellen hoe carrières zich ontwikkelen, is het zinvol te investeren in onderzoek naar loopbaanontwikkeling waarbij cohorten worden gevolgd die net zijn afgestudeerd. Dergelijk onderzoek, ook opgesplitst naar verschillende groepen vrouwen in de culturele sector, kan onder meer antwoord geven op de vraag waar die grote aantallen afgestudeerden van kunstvakonderwijs en Taal en cultuur blijven als ze niet terechtkomen in de culturele sector, en wat hun argumenten zijn voor de keuzes die ze maken.

In alle typen onderzoek is het wenselijk om onderscheid te maken naar etnisch-culturele verschillen tussen vrouwen, zodat de verschillende leer- en leeftrajecten tussen allerlei groepen vrouwen zijn te volgen en maatregelen daarop zijn af te stemmen. Tot slot is het ook zinvol verschillende leeftijds-categorieën aan te brengen om de verschillen tussen generaties duidelijk te maken.

Met het onderzoek naar vrouwen in de culturele sector zou men kunnen aansluiten bij het doorlopende Europese vergelijkende onderzoek naar vrouwen in de kunst- en mediaprofessies, gecoördineerd door EricArts in Bonn (Duitsland). Ook op een ander front kan men samenwerking zoeken, namelijk bij de onderzoeken die al plaatsvinden op reguliere

basis, zoals de SEO-panels onder beeldend kunstenaars en de Kunstmonitoren in opdracht van de HBO-Raad. Door toevoeging van expliciete vragen over vrouwen en door daar ook over te rapporteren is met minimale middelen al veel gewonnen.

Literatuur

- Brouwer, E., P. Hopstaken en H. Meulenbeek (1994) *De financiële positie van beeldend kunstenaars*. Rijswijk: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- Brouwer, E. en T. Poot (1999) De markt voor beeldende kunst en de financiële positie van beeldend kunstenaars 1997. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- CBS (1997) *Kerncijfers CBS: onderwijs en wetenschapsbeoefening*. Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS (2000) *Kerncijfers beroepsbevolking en participatie*. http://www.cbs.nl/nl/cijfers/kerncijfers/sip_a100.htm
- Hamersveld, I. van (1998) 'Tussen vrouwenpraktijk en overheidsbeleid, 1967-1997'. In: M. Halbertsma, W. van Moorsel, K. Baars et al (red.) *Beroep kunstenaars: de beroepspraktijk van beeldend kunstenaressen in Nederland 1898-1998*. Nijmegen: Uitgeverij SUN, 191-223.
- Hopstaken, P. en H. Meulenbeek (1996) *De financiële positie van beeldend kunstenaars II*. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen. <http://www.minszw.nl/documenten/or...satie/szw/publicaties/voortgan.htm> Voortgangsbrieff emancipatiebeleid 1997/98.
- Langenberg, B.J. (2000) *Collectief arbeidsvoorwaardenoverleg in de culturele sector: het ontstaan van een institutie*. Amsterdam: Boekmanstudies.
- Linden, A.S.R., G.W.M. Rameakers en K.J. Pagrach (1998) *De arbeidsmarktpositie van afgestudeerden in het kunstonderwijs: kunstmonitor 1996*. Den Haag: Voorlichtingsdienst HBO-Raad.
- Meulenbeek, H., T. Poot en M. Rengers (1998) De markt voor beeldende kunst: de markt en de financiële positie van beeldend kunstenaars 1996. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- NRC Handelsblad (1999) 'Studiekeuze', 7 oktober, 35-37.
- NWO (1998) *Meer vrouwen in wetenschap: mogelijke stimuleringsprogramma's NWO*. Den Haag: Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.
- OCenW (1998) *Een kristal van kansen: emancipatienota 1998-2002*. Zoetermeer/Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen/Sdu.
- Olde, C. en E. Slinkman (1999) *Het glazen plafond: een inventarisatie van cijfers, literatuur en onderzoek met betrekking tot de doorstroom van vrouwen naar de top*. 's-Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Ineke van Hamersveld

studeerde informatiedienstverlening en -management aan de Frederik Mullerakademie (Hogeschool van Amsterdam) en kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam.

- Rengers, M. (1994) *Beroepspraktijk, inkomsten en kosten: het functioneren van de beeldende kunstenaars aangesloten bij de Kunstbond FNV*. Amsterdam: Wetenschapswinkel UvA/Kunstbond FNV.
- SCP/VUGA (1994) *Sociaal en cultureel rapport 1994*. Rijswijk/Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/VUGA.
- Scherke, K. (2000) 'The unequal struggle of women artists'. In: *Boekmancahier*, jrg. 12, nr. 44, juni.
- SCP (1998) *Sociaal en cultureel rapport: 25 jaar sociale verandering*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Struyk, I. en M. Rengers (2000) *Loopbanen van vrouwen en mannen in de podiumkunsten*. Te verschijnen.
- SZW (2000) *Van vrouwenstrijd naar vanzelfsprekendheid: meerjarennota emancipatiebeleid*. <http://www.minszw.nl>
- Timmerhuis, V.C.M. en E.S. Bringmann (1999) *Vrouwen in de wetenschap: Nederland in internationale perspectief*. Den Haag: Adviesraad Wetenschaps- en Technologiebeleid/Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Noten

1. Met medewerking van Merijn Rengers die zorgde voor de calculaties op basis van oorspronkelijk onderzoeksmateriaal voor de Kunstmonitor van de HBO-Raad en voor zijn toelichting daarop.
2. Seksesegregatie is het verschijnsel dat de spreiding van vrouwen en mannen over delen van het onderwijs en de arbeidsmarkt niet evenredig is.
3. De index geeft de stijging of daling van het (gemiddelde) aantal werkenden in de culturele sector in een bepaalde periode aan.
4. Dit houdt in dat jaarlijks een representatieve groep kunstenaars wordt geënkquêteerd.
5. De overige raden zijn de Adviesraad Internationale Vraagstukken, VROM-Raad, Raad voor Openbaar Bestuur en Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
6. Positieve actie beoogt evenredige vertegenwoordiging van vrouwen in arbeidssituaties, in kwantitatieve en kwalitatieve zin.
7. Top deed haar onderzoek aan het begin van de jaren negen-tig.
8. Het stimuleringsfonds, ASPASIA, heeft als looptijd 1999-2004. Kandidaten kunnen zich gedurende een aantal jaren grotendeels wijden aan het doen en begeleiden van onderzoek, ofwel een vierjarig promotieproject ofwel een tweejarig post-docproject.
9. Het CBS classificeert met de SBI sectoren van bedrijvigheid. Onder de culturele sector verstaan zij cultuur, sport en recreatie (film, video, radio, televisie, overig amusement en kunst, culturele uitleencentra, openbare archieven, musea).

Bijlage

Tabel 1 Totaal aantal studenten (voltijd en deeltijd) in het hoger beroepsonderwijs

	aantal studenten	%v	%m
Economisch onderwijs	71.208	43	57
Technisch onderwijs	48.862	15	85
Pedagogisch onderwijs	39.220	69	31
Sociaal-agogisch onderwijs	29.946	78	22
Gezondheidsonderwijs	19.946	80	20
Kunstonderwijs	15.228	55	45
Landbouw	8.918	43	57
Totaal	233.328	55	45

Bron: CBS 1997

Tabel 2 Totaal aantal kunstacademie-, toneelschool- en conservatoriumverlaters 1995/1996

	%v	%m
Beeldende kunsten		
Autonome richtingen	58	42
Toegepaste beeldende kunst: design	56	44
Toegepaste beeldende kunst: audio/video	69	31
Beeldende kunstdocenten	81	19
Totaal beeldende kunst	66	34
Podiumkunsten		
Acteurs	66	34
Dramadocenten	83	17
Musici	34	66
Muziekdocenten	51	49
Totaal podiumkunsten	58	42

Bron: Gebaseerd op calculaties van Merijn Rengers

Tabel 3 Totaal aantal studenten (deeltijd en voltijd) aan het wetenschappelijk onderwijs 2000

	aantal studenten	%v	%m
Gedrag en maatschappij	31.147	68	32
Economie	26.361	28	72
Techniek	23.248	17	83
Recht	25.071	53	47
Taal en Cultuur	20.822	64	36
Gezondheid	19.068	60	40
Natuur	12.439	35	65
Landbouw	3.778	47	53
Totaal	162.754	47	53

Bron: CBS (Statline) 2000

Tabel 4 Instroom van eerstejaars voltijdstudenten in de grootste studierichtingen Taal en Cultuur 1998/1999

	aantal studenten	%v	%m
Geschiedenis	457	47	53
Engels	374	83	17
Nederlands	277	75	25
Theaterwetenschap	30	73	27
Overig taal en cultuur	2.063	71	29
Totaal	3.401	70	30

Bron: Keuzegids Hoger Onderwijs, geciteerd in *NRC Handelsblad* 1999

Tabel 5 Totaal aantal mensen dat werkzaam is in de culturele sector volgens de Standaard Classificatie in Beroepen⁹

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1993		5508,50	100,00	77,8	100,00	43,3	100,00	34,5	100,00
1994		5557,20	100,88	82,1	105,53	45,7	105,54	36,3	105,22
1995		5677,40	103,68	80,3	103,05	46,1	106,13	34,2	99,17
1996		5869,20	106,55	83,4	106,97	47,1	108,24	36,3	105,26
1997		6067,20	110,14	87,7	111,87	49,4	112,95	38,3	110,47
1998		6261,80	113,67	91,4	115,51	51,2	115,99	40,3	115,14

Toelichting

Kolom 1: jaar

Kolom 2: Totaal aantal banen in Nederland

Kolom 3: Geïndexeerde groei 1993=100

Kolom 4: Totaal aantal mensen dat werkzaam is in de culturele sector

Kolom 5: Geïndexeerde groei 1993=100

Kolom 6: Totaal aantal mannen dat werkzaam is in de culturele sector

Kolom 7: Geïndexeerde groei 1993=100

Kolom 8: Totaal aantal vrouwen dat werkzaam is in de culturele sector

Kolom 9: Geïndexeerde groei 1993=100

Bron: CBS (Statline) 2000

Tabel 6 Inkomsten van afgestudeerden hoger beroepsonderwijs 1997/1998

	1		2		3		4	
	v	m	v	m	v	m	v	m
Economisch onderwijs	63	75	92	96	3.580	4.090	21,70	24,80
Technisch onderwijs	55	70	93	98	3.530	4.000	21,30	23,50
Pedagogisch onderwijs	59	67	60	73	3.810	4.350	24,70	26,50
Sociaal-agogisch onderwijs	62	71	46	69	3.740	4.360	23,90	26,90
Gezondheidsonderwijs	73	75	45	67	3.650	4.550	24,50	28,40
Kunstonderwijs	44	57	40	49	3.180	3.650	22,00	25,00
Landbouw	42	63	87	93	3.530	3.670	21,30	21,70

Toelichting op de vier arbeidsmarktkenmerken

1. het percentage afgestudeerden met een vast contract

2. het percentage afgestudeerden met een fulltimebaan

3. het maandsalaris

4. het uurloon

Bron: Gebaseerd op calculaties van Merijn Rengers

Tabel 7 Maand- en uurloon van kunstacademie-, toneelschool- en conservatoriumverlaters 1997

	maandloon		uurloon	
	v	m	v	m
Beeldende kunsten				
Autonome richtingen	1.839	2.348	11,57	14,35
Toegepaste beeldende kunst: design	2.711	3.332	16,04	18,45
Toegepaste beeldende kunst: audio/video	2.860	3.952	17,20	30,46
Beeldende kunstdocenten	2.243	3.588	18,81	21,87
Podiumkunsten				
Acteurs	2.349	3.844	16,85	21,72
Dramadocenten	2.715	3.408	20,91	24,85
Musici	3.031	3.589	23,18	23,30
Muziekdocenten	2.436	2.729	22,80	22,71
Gemiddeld	2.605	3.294	18,20	21,04

Bron: Gebaseerd op calculaties van Merijn Rengers

Tabel 8 Maatschappelijke positie van podium- en beeldend kunstenaars 1996

	%v	%m
Betaald werk	68	77
Onbetaald werk	8	3
Werkloos	12	11
Studie	11	9
Anders	2	1

Bron: Van der Linden, Rameakers en Pagrach 1998

Bibliografische gegevens

Hamersveld, I. van (2000) 'Vrouwen gezocht: de sociaal-economische positie van de vrouwen in de culturele sector'. In: *Boekmancahier*, jrg. 12, nr. 44, 159-168.